

IRENA WODZIANOWSKA* – LUBLIN

[Recenzja]: Іван Альмес, *Від молитви до освіти. Історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст.*, Львів: Український католицький університет, 2021, ss. 588 (Серія «Київське християнство», т. 26), ISBN: 978-617-7637-31-7 / Іван Al'mes, *Vid molitvi do osviti: Istorîâ čitannâ čenciv L'vivs'koï êparhii XVII–XVIII st.*, L'viv: Ukraïns'kij katolic'kij universitet, 2021, ss. 588 (Serîâ «Kiïvs'ke hristiânstvo», т. 26), ISBN: 978-617-7637-31-7

W serii wydawniczej Kijowskie chrześcijaństwo¹ ukazała się monografia dr. Iwana Almesa, badacza księgozbiorów bazylikańskich. W bogatym dorobku dr. I. Almesa znajduje się szereg publikacji dotyczących dziejów zbiorów bibliotecznym monasterów bazylikańskich, jak i poszczególnych zakonników². Monografia stanowi podsumowanie kilkuletnich badań nad klasztornymi księgozbiorami.

Książka składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz źródłowych aneksów. Indeksy nazwisk oraz miejscowości pozwalają na sprawne poruszanie się w prawie 600-stronnicowej publikacji. Celem autora jest przedstawienie osobliwości praktyk kulturowych bazylianów na przykładzie historii czytelnictwa zakonników lwowskiej eparchii „pomiędzy łańskim Zachodem i Północą oraz prawosławnym

* Irena Wodzianowska – dr hab., Instytut Historii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: irena.wodzianowska@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5058-8015>

¹ Wszystkie pozycje książkowe serii zob. <http://kyiv-christ.ucu.edu.ua/books/> (dostęp: 20.10.2023).

² Spośród dorobku I. Almesa należy wymienić kilka pozycji z ostatnich lat: „*Ex libris Patrum Basilianorum*”: z historii prywatnych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej w drugiej połowie XVIII w., w: *Książka dawna i jej właściciele*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, t. 2, Wrocław 2017, s. 63-80; *Spisy ksiąg prywatnych bibliotek mnichów prawosławnych i bazylianów eparchii lwowskiej od końca XVII do XVIII w.*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, t. 1, Wrocław 2020, s. 165-182; „*Lectio Orthodoxorum*”: *Книжкові зібрання православних монастирів Львівської єпархії наприкінці XVI – у XVII столітті*, „Київська академія”, вип. 14 (2017) s. 115-149; *Бібліотека Золочівського василіанського монастиря наприкінці 60-х – початку 70-х рр. XVIII ст.: реконструкція книжкового репертуару, „Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів”*, вип. 21 (2017) s. 143-169.

Wschodem i Południem” (s. 16). Obszerny wstęp (s. 15-39) stanowi wnikliwe studium historiograficzne dziejów badań nad bibliotekami ojców bazylianów na przestrzeni ostatnich dwóch wieków.

W pierwszym rozdziale (*Kulturowa historia klasztorów*) autor dokonał analizy rozważań nad historią religii, w tym klasztorów, i jej powiązaniami z historią kultury (m.in. R. Niebuhra, P. Tillicha czy J. Leclercq) oraz modeli rekonstrukcji historii czytelnictwa, przedstawiając różnice w podejściu badaczy szkoły brytyjskiej i francuskiej (R. Darnton, R. Chartier, M. Walsby). W dalszej części zaprezentowano instytucje, w których obecnie przechowywane są dokumentację bibliotek zakonnych. Wskutek reformy józefińskiej zamknięto 140 klasztorów, a ich księgozbiory rozproszono. Analizowane w dalszej części spisy, katalogi i inwentarze biblioteczne znajdują się aktualnie na terenie kilku państw. Baza źródłowa obejmuje zarówno ukraińskie biblioteczne, archiwalne i muzealne zbiory (archiwa państwowe we Lwowie, Kijowie, Tarnopolu, Instytut Rękopisów Narodowej Biblioteki Ukrainy in. W. Wernadskiego w Kijowie, Biblioteka Narodowa im. W. Stefanyka we Lwowie, Biblioteka Prowincji oo. Bazylianów we Lwowie, Państwowe Historyczne Muzeum w Kamieńcu Podolskim, Muzeum Historii Religii we Lwowie, Narodowe Muzeum im. A. Szeptyckiego we Lwowie), jak i polskie (Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteka i Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, Biblioteka oo. Bazylianów w Warszawie), austriackie (Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu), litewskie (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka), włoskie i watykańskie (Archivio Apostolico Vaticano, Archivio Storico „De Propaganda Fide”, Pontificio Collegio Greco di Sant’ Atanasio, Bibliotheca Apostolica Vaticana).

Drugi rozdział (*Epoka monastycyzmu*) wprowadza czytelnika w okres rozwoju i reform życia zakonnego na terenie kijowskiej metropolii, zarówno wspólnot katolickich, jak i prawosławnych. W XVII wieku na terenie lwowskiej eparchii istniały klasztory prawosławne, które w następnym stuleciu dołączyły do Unii. Autor wykazuje dynamikę, którą przeżywały te wspólnoty w omawianym okresie. Prawosławne klasztory w XVII wieku cechowało milczenie (gr. *isychia*), a katolickie – nauczanie i kaznodziejstwo. Doktor Almes zauważa, że od połowy XVIII wieku katalogi biblioteczne już katolickich klasztorów bazylikańskich „przemawiają różnymi językami i na różne tematy” (s. 81). Wzrasta liczebność księgozbiorów oraz ich różnorodność. W granicach eparchii istniało 88 wspólnot zakonnych (w latach 1596-1739), które przeszły na Unię (poza Skitem Maniawskim) i utworzyły Ruską (Polską lub Koronną) Kongregację Opieki NMP. W 1743 roku nastąpiło połączenie obu kongregacji (ruskiej i litewskiej). Na terenie eparchii lwowskiej w 1749 roku działało 49 klasztorów bazylikańskich. Zakonnicy stanowili elitę ówczesnej Cerkwi greckokatolickiej³. Jak zaznacza w podsumowaniu tego rozdziału autor – wraz z wdrożeniem bazylikańskiego scentralizowanego systemu zarządzania klasztorami wprowadzono też praktykę czytelnictwa oraz intensywną działalność oświatową (s. 96).

³ Por. B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014, s. 131-162.

Kolejne trzy rozdziały wprowadzają czytelnika w świat bibliotek zakonnych. Rozdział trzeci (*Księgozbiory klasztorne*) przedstawia analizę kultury książki w klasztorach prawosławnych i unickich. W prawosławnych wspólnotach aktywność czytelnicza nie była normowana przez ustawy klasztorne i bazowała na tradycji. W ciągu XVIII wieku w tychże wspólnotach zachodzą znaczące przemiany. Działalność oświatowa i kaznodziejska unickiego zakonu zakładała wykształcenie zakonników oraz prowadzenie szkół, stąd większego znaczenia nabywają biblioteki klasztorne, a gromadzenie ksiąg, korzystanie ze zbiorów i obowiązki bibliotekarzy regulowane są poprzez rozporządzenia hierarchów czy postanowienia kapituł zakonnych. Przedstawiono tu również organizację bibliotek (pomieszczenia, zakup książek), jak i zmiany zachodzące w tworzeniu katalogów. Podział tematyczny zbiorów istniał w niewielu klasztorach eparchii lwowskiej (wspólnoty lwowskie oraz Buczacz)⁴, częściej stosowano klasyfikację publikacji ze względu na język (łacina, polski, ruski) czy format. Część wszystkich bibliotek klasztornych stanowiły rękopisy (około 10%), których odsetek malał w porównaniu do drukowanych książek w XVIII wieku. Wzrosła w tym okresie natomiast liczba pozycji łacińskich i polskich, nabywanych i drukowanych przez bazylianów. Trudniej przeanalizować natomiast kwoty przeznaczane przez poszczególne wspólnoty bazylikańskie na zakup książek, gdyż zachowało się niewiele informacji w dokumentacji samych klasztorów. Książnice klasztorne zasilają niewątpliwie dary zarówno osób duchownych, jak i świeckich (s. 146-152).

Rozdział czwarty (*Lectio orthodoxorum*) przedstawia praktyki czytelnicze klasztorów prawosławnych eparchii lwowskiej w XVII wieku. Autor zwraca uwagę na różnice w tym zakresie pomiędzy lwowskimi a kijowskimi ośrodkami prawosławnymi. Na omawianym obszarze brakowało centrów edukacyjnych, a klasztory były usytuowane w niewielkich miejscowościach lub na odludziu. Niewątpliwie zaważyła także większa popularność praktyk ascetycznych w życiu tychże wspólnot oraz tradycje przeniesione z góry Athos przez Hioba Kniahiniciego, twórcę Skitu Maniawskiego. Skit Maniawski stał się wzorem organizacji życia monastycznego dla innych klasztorów, stąd wyraźny wpływ „Południa”, czyli tradycji greckich i bałkańskich na terenie eparchii. Analizę ksiąg autor dokonał na podstawie zachowanych inwentarzy czterech klasztorów (Lwów, Krechów, Trembowla, Podhorce), wykazując komplet niezbędnych ksiąg liturgicznych oraz posiadaną w zbiorach hagiograficzną i ascetyczną literaturę.

W kolejnej części (*Lectio basilianorum*) dr Almes kontynuuje analizę praktyk czytelniczych tychże klasztorów już jako wspólnot katolickich, przedstawiając XVIII-wieczny „kanon” oraz popularne pozycje z zakresu Pisma Świętego, patrystyki, ascezy i kaznodziejstwa. Autor prezentuje również na wykresach zmiany upodobań czytelniczych zakonników w połowie XVIII wieku. Wiele miejsca poświęca też analizie księgozbiorów klasztornych w zależności od prowadzonych w nich studiów. Klasztor krechowiecki przykładowo, w którym odbywały się dwuletnie studia zakonne z retoryki, posiadał bogate zbiory literatury antycznej,

⁴ Podział tematyczny upowszechnił się w okresie późniejszym, por. I. Wodzianowska, *Stan bibliotek i zbiorów archiwalnych bazylikańskich klasztorów w świetle wizytacji (1799-1824)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 116 (2021) s. 469-475.

podręczników retoryki, poetyki oraz homiletyki. Autor zauważa, że obok zamiany ksiąg liturgicznych przez wydawnictwa bazylikańskie, wzrostu pozycji łacińskich i polskich, nadal pozostają popularne prace autorów ze środowiska kijowskiego, obecne sto lat wcześniej w tradycji czytelniczej klasztorów prawosławnych. Ta synteza, zdaniem dr. Almesa, obrazuje proces zachodzący na terenie całej metropolii kijowskiej, przetwarzania wzorców zachodnich do „własnego” kodu kulturowego.

Obszerny aneks (s. 275-522) stanowi właściwie osobny element publikacji, prezentując bazę źródłową rozważań w części pierwszej. W aneksach autor umieścił zestawienie liczby księgozbiorów klasztorów bazylikańskich w wiekach XVII-XVIII. W kilku tabelach znajdujemy informacje nie tylko o liczebności bibliotek, ale także proveniencji zbiorów (cerkiewne, klasztorne, prywatne), liczbie starodruków i rękopisów, formacie i języku wydania. Pomimo tytułu zapowiadającego ukazanie stanu zbiorów również w XVII wieku, zestawienia dotyczą lat 1705-1778. Należy więc zakładać, że najwcześniejsze katalogi z XVIII wieku rejestrują księgozbiór z poprzedniego stulecia. Aneks drugi prezentuje listę zakonników, których znaki własnościowe zostały odnalezione w polskich i ukraińskich bibliotekach oraz archiwach. Na wartość tego typu ustaleń, zwraca uwagę znana badaczka bibliotek zakonnych, prof. Maria Piłtyczak-Majerowicz, zdaniem której znaki własnościowe pozwalają na ustalenie różnorodnej działalności duchowieństwa, „indywidualne upodobania czytelnicze (...) sposób czytania i wykorzystywania treści książek w kazaniach, tekstach głoszonych i drukowanych. (...) także siłę oddziaływania książek na większość duchowieństwa oraz wartość treściową księgozbiorów, celowość bądź przypadkowość zgromadzonych dzieł”⁵. Cenne w tym zakresie jest odtworzenie na podstawie źródeł praktyk czytelniczych poszczególnych zakonników oraz ich zbiorów (w rozdziałach czwartym i piątym), zarówno reformatora życia zakonnego, wspomnianego już Hioba Kniahinickiego (s. 178-183), przełożonego o. Partenia Łomikowskiego (s. 184-191), jak i unickich mnichów – o. Jozafata Łozińskiego, przełożonego kilku klasztorów, Anastazego Piotrowskiego, protoihumena galicyjskiej prowincji i autora tekstów kazań oraz absolwenta Kolegium Greckiego Ignacego Filipowicza (s. 231-250).

Niezwykle cenny jest aneks trzeci, który zawiera 77 katalogów bibliotek klasztornych z XVII i XVIII wieku, zarówno prawosławnych, jak i katolickich (s. 297-522). Obejmują one 39 klasztorów (Bar, Buczacz, Czortków, Dobrzany, Gródek, Humeniec, Kamieniec Podolski, Kołomyja, Kosów, Krasnopuszcza, Krechów, Kryłos [wspólnoty św. Eliasza i Zaśnięcia], Litwinów, Lwów [wspólnoty św. Jana, św. Jura, św. Onufrego], Łuck, Łukwica, Piatniczany, Pitrycz, Podhorce, Podhorodyszczce, Pohonie, Rudniki, Satanów, Sokulec, Szarogród, Tłumaczyk, Trembowla, Uhorniki, Ułaszkwocce, Uniów, Wicyń, Zadarów, Zawałów, Zbaraż, Złoczów, Żółkiew). Są to katalogi biblioteczne oraz fragmenty protokołów wizytacyjnych czy inwentarzowych klasztorów, z zapisem listy ksiąg. Część zbiorów bazylikańskich bibliotek reprezentowana jest na przestrzeni wieków, jak Krechowa (inwentarze z połowy XVII wieku i lat 1739, 1748, 1755, 1766, 1777), lwowskich

⁵ M. Piłtyczak-Majerowicz, *Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 1 (2014) s. 8.

monasterów (wspólnoty św. Jura z lat 1708, 1748, 1754, 1765, 1773, św. Onufrego – z lat 1727, 1763, 1769, 1778), Podhorców (z lat 1699, 1705, 1714, 1731, 1751, 1764), Dobrzań (z lat 1720, 1740, 1748, 1774), Złoczowa (z lat 1737, 1767, 1773), Kryłosa (klasztor pw. Zaśnięcia NMP z lat 1740, 1763, 1774). Załączone katalogi pozwalają na analizę zarówno zawartości, jak i wzrostu liczebności czy prześledzenia pewnych tendencji w uzupełnianiu zbiorów bibliotecznych. Spisy księgozbiorów drukowane są z zachowaniem oryginalnej pisowni. Katalogi sporządzono w kilku językach: po łacinie, w języku polskim, ruskim i cerkiewnosłowiańskim. Zwraca uwagę przewaga publikacji w językach polskim i łacińskim w zbiorach XVIII-wiecznych w odróżnieniu od dominacji książek ruskich i cerkiewnosłowiańskich sto lat wcześniej. Zakres językowy bibliotek zakonnych jest znacznie szerszy – obok wymienionych znajdują się tu pozycje w języku greckim, francuskim, niemieckim, włoskim czy serbskim.

Bibliografia (s. 529-564) zawiera ponad 500 pozycji obejmujących źródła drukowane oraz publikacje w kilku językach. Książka jest pięknie ilustrowana. Mapy, ryciny klasztorów, fragmenty spisów książek czy katalogów z omawianego okresu, strony tytułowe wydań uzupełniają tekst.

Niewątpliwie monografia ukraińskiego historyka jest pozycją prezentującą nowe podejście w badaniu dziedzictwa kulturowego na rynku ukraińskim. Stawiane pytania o praktyki czytelnicze zakonów, „bazylikańskie Oświecenie”, wpływy łacińskie, bogata dokumentacja źródłowa rozproszonych księgozbiorów stanowi ciekawą lekturę zarówno dla historyków, jak i szerszego kręgu czytelników.

Słowa kluczowe: księgozbiór; biblioteka klasztorna; eparchia lwowska; bazylianie

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Almes Iwan, „*Lectio Orthodoxorum*”: *Knižkovi zibrannâ pravoslavnih monastiriv L'vivs'koï êparhii naprikinci XVI – u XVII stolitti*, „*Kiivs'ka akademiâ*”, vip. 14 (2017) s. 115-149.
- Almes Iwan, „*Ex libris Patrum Basilianorum*”: *z historii prywatnych księgozbiorów bazylianów prowincji ruskiej w drugiej połowie XVIII w.*, w: *Książka dawna i jej właściciele*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, t. 2, Wrocław 2017, s. 63-80.
- Almes Iwan, *Spisy książek prywatnych bibliotek mnichów prawosławnych i bazylianów eparchii lwowskiej od końca XVII do XVIII w.*, w: *Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej*, red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, t. 1, Wrocław 2020, s. 165-182.
- Almes Iwan, *Biblioteka Zoločivs'kogo vasilians'kogo monastirâ naprikinci 60-h – počatku 70-h rr. XVIII st.: rekonstrukciâ knižkovogo repertuaru*, „*Rukopisna ta knižkova spadšina Ukraïni: arheografični doslidžennâ unikal'nih arhivnih ta bibliotecznych fondiv*”, vip. 21 (2017) s. 143-169.
- Lorens Beata, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743-1780*, Rzeszów 2014.

- Pidłypczak-Majerowicz Maria, *Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, 1 (2014) s. 3-13.
- Wodzianowska Irena, *Stan bibliotek i zbiorów archiwalnych bazylikańskich klasztorów w świetle wizytacji (1799-1824)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 116 (2021) s. 469-475.

Netografia

<http://kyiv-christ.ucu.edu.ua/books/> (dostęp: 20.10.2023).